

**ПРОМЕНЕ БРОЈА УКУПНОГ И ПОЉОПРИВРЕДНОГ СТАНОВНИШТВА У
НАСЕЉИМА ОПШТИНЕ БОЉЕВАЦ**

Садржај: У раду су анализирани промене броја укупног и пољопривредног становништва општине Бољевац, коришћењем статистичких података пописа од 1948. до 2002. године. У табелама су подаци пописа од 1961. до 2002. године. Промене у укупном броју становника приказане су помоћу апсолутних вредности, индекса пораста (пада), броју и величини насеља према броју становника, хипсометријском размештају насеља и становника општине Бољевац. Промене у броју пољопривредног становништва анализирани су учешћем пољопривредног у укупном становништву и односом пољопривредног и активног пољопривредног становништва. Уочљиве су негативне демографске тенденције, условљене смањењем природног прираштаја и емиграцијама. Депопулација, по попису 2002. године карактерише сва насеља општине Бољевац. Значај који је општинско средиште имало опада, условљавајући негативне последице и немогућност обнављања становништва.

Кључне речи: промене, становништво, пољопривредно становништво, Бољевац.

Abstract: In this work are analysed changes of total number of population and agricultural population in community Boljevac, using statistical datas of registers from 1948 to 2002. In tabulars are references of registers from 1961 to 2002. The changes in total number of population are represented with absolute amounts, index of growth (degradation), number and dimension of settlements according to number of population, hypsometric disposition of settlements and population in community Boljevac. The changes in number of agricultural population are analysed with participation of agricultural population and total number of population and relation between agricultural population and active agricultural population. It is noticable negative demographic trends, qualified with decrease of natural accession and emigrations. Depopulation, by the register 2002, characterises all the settlements in community Boljevac. Importance which community centre had decrease, qualifying negative results and impossibility of population restitution.

Key words: changes, population, agricultural population, Boljevac.

Увод

Општина Бољевац се налази између општина Бор на северу, Зајечар на истоку, Књажевац на југоистоку, Сокобања на југу, Ражањ на југозападу, Параћин на западу и Деспотовац на северозападу. У насељима општине Бољевац постоје трагови насељености у млађем каменом добу (Бачевица, Савинац), бронзаном добу (Подгорац), гвозденом добу (Луково), периоду римске владавине (Боговина, Добрујевац, Јабланица, Криви Вир, Мирово), средњем веку (Врбовац, Добро Поље, Илино). Већина насеља општине Бољевац се помиње у турским пописима из друге половине XV и у XVI веку. Становништво Добрујевца је староседелачко и досељено са Косова, из околине Сјенице, из Заглавка. У Подгорац се у XVII и XVIII веку досељава становништво са Косова, из Румуније, Македоније, у XIX веку Власи из

* **Мр Сања Павловић**, асистент, Географски факултет, Студентски трг 3/III, Београд.

Рад представља резултате истраживање пројекта 146005 које финансира Министарство науке Републике Србије.

Баната. Село Бољевац су 1783. године основали досељеници из косовског села Милушинце (Велојић М., 2001).

Општинско средиште Бољевац се налази у Црноречкој котлини и сливу Црног Тимока (Црне реке), у североисточној подгорини планине Ртањ (највиши врх Шиљак, 1560 m надморске висине). Бољевац је улогу водећег места између општинских седишта Бора, Зајечара и Параћина преузео од Кривога Вира у турско доба. Бољевац се ширио захваљујући путу који повезује долину Тимока са Великим Поморављем. Дobar саобраћајни и топографски положај подстицао је развој трговине земљорадничким и сточарским производима, поготову после изградње пруге између Зајечара и Параћина 1911. године. Положај на средокраћи између ова два града условио је да се Бољевац развије у економско, саобраћајно и управно средиште. Постепено досељавање у варошицу Бољевац из села Бољевац и других црноречких села ојачало је трговинску и саобраћајну функцију (Марковић Ј., 1985).

Промене броја укупног становништва

Средином XIX века у Бољевцу је регистровано 50 домова и 150 пореских глава, у Кривом Виру 361 пореска глава, у Подгорцу 794 пореске главе. Почетком XX века у Бољевцу је живело 1195 становника, 1953. године 1783 становника. У општини Бољевац је по попису 1948. године регистровано 25423 становника, 1953. године 25831 становник, што значи да се у овом међупописном периоду број становника повећао 1,6%. У периоду 1953–1961. година становништво се такође незнатно увећало, за 1,7%.

Табела 1. Промене броја становника у општини Бољевац

година	укупно	
	број	индекс пороства/пада
1961.	26277	101,7
1971.	23335	88,8
1981.	21817	93,5
1991.	19384	88,9
2002.	15849	81,8

Извор: *** (2004). Упоредни преглед броја становника 1948–2002. У *Попис становништва, домаћинства и станова у 2002. години* (књига 9). Београд: Републички завод за статистику

Подаци наредних пописа показују опадање броја становника. Популациони пад није био уједначен. У периоду 1961–1971. година број становника се смањило 11,2%, од 1971. до 1981. године 6,5%, од 1981. до 1991. године 11,2%, а у периоду 1991–2002. година 18,2%.

У пописима 1991. и 2002. године су евидентирана два градска насеља: Бољевац и Боговина. У претходним пописним годинама ниједно насеље у општини Бољевац није било градско. Индекс опадања броја градског становништва у периоду 1991–2002. година је 95,9. Учешће градског у укупном становништву општине Бољевац 1991. године је износило 28,6%, 2002. године 32,4%. Смањење броја становника сеоских насеља условљено је смањењем природног прираштаја и емиграцијом. У анализираним пописним годинама само је 1961. године стопа природног прираштаја имала позитивну вредност (3,0‰). Године 1971. стопа природног прираштаја је износила –3,7‰, 1981. године –6,1‰, 1991. године –3,7‰, а 2002. године –14,1‰. Подаци Демографске статистике показују да је од 1964. године у општини Бољевац број умрлих већи од броја рођених, што указује на вишедеценијско смањење броја

становника. Број рођених се смањивао, број умрлих повећавао, са варирањима ових елемената виталне статистике у појединим годинама, тако да је 2002. године број умрлих у општини Бољевац био 2,8 пута већи од броја рођених. У периоду 1961–1970. година стопа миграционог салда је износила $-11,3\%$, у периоду 1971–1980. $-3,2\%$, 1981–1990. $-5,8\%$, 1991–2002. година $-7,9\%$. Број становника у иностранству није велик (1981. године је износио $4,7\%$ од укупног броја становника), те битније не утиче на емиграциона кретања. Услови живота су важан фактор емиграција. Већина сеоских насеља су сточарско-ратарска и ратарско-сточарска. Боговина и Ртањ су рударска насеља. Опадање рударске производње у руднику мрког угља Боговина и затварање рудника мрког угља Ртањ је условило исељавање становништва из ових насеља.

Градско насеље Бољевац је настало средином XIX века, пресељењем дела становника из сеоског насеља Бољевац. Број становника у градском насељу Бољевац је у периоду 1961–2002. готово удвостручен. У пописним годинама од 1961. до 1991. године у градском насељу Бољевац је бележено повећање броја становника. Пораст броја становника у Бољевцу у пописним годинама од 1961. до 1991. је условљен отварањем фабрика дрвне и машинске индустрије, док се смањење броја становника у међупописном периоду 1991–2002. година објашњава опадањем привредне производње и смањењем животног стандарда. У последњем међупописном периоду број становника је смањен $1,7\%$, тако да су сва насеља у овој општини депопулациона.

Незнатно опадање броја становника у анализираном периоду је регистровано у насељу Бољевац Село ($6,8\%$), које се налази у ужој гравитационој зони општинског средишта у коме становници овог сеоског насеља остварују егзистенцију. У Боговини, градском насељу по правном критеријуму, је у периоду 1961–2002. година број становника опао за $44,8\%$. Најизразитије смањење броја становника у периоду 1961–2002. година је евидентирано у насељима: Илино ($86,9\%$), Врбовац ($76,1\%$), Мирово ($74,4\%$), Ртањ ($72,3\%$), Криви Вир ($72,2\%$). Насеље Криви Вир је на средокраћи пута Параћин–Бољевац, тако да припада гравитационим сферама оба ова града. Утицаји Параћина су јачи, тако да становништво више гравитира њему. Демографски и економски развој насеља Ртањ је условљен отварањем рудника мрког угља, чија је експлоатација почела 1902. године. Убрзан демографски развој почиње 20-их година XX века, након Првог светског рата, када је рудник је поново отворен. Године 1929. у Ртњу је живело 2000 становника. Смањење броја становника насеља Ртањ је условљено затварањем рудника 1967. године. Од тада се становништво исељава у Бор (Велојић М., 2001).

Табела 2. Број и величина насеља општине Бољевац према броју становника

година	број становника				
	до 300	301-500	501-1000	1001-2000	више од 2000
1961.	0	0	9	6	4
%	0	0	47,4	31,6	21,0
1971.	1	1	9	3	5
%	5,3	5,3	47,4	15,8	26,2
1981.	2	4	6	6	2
%	10,0	20,0	30,0	30,0	10,0
1991.	4	2	8	4	2
%	20,0	10,0	40,0	20,0	10,0
2002.	5	6	4	3	2
%	25,0	30,0	20,0	15,0	10,0

Извор: *** (2004). Упоредни преглед броја становника 1948–2002. У *Попис становништва, домаћинстава и станова у 2002. години* (књига 9). Београд: Републички завод за статистику

По површини, која је 828 km², општина Бољевац се убраја у веће општине у Србији, али је слабо насељена. Смањење броја становника је условило смањење густине насељености која је у периоду 1961–2002. година опала са 31,7 на 19,1 становника на km².

По попису 1961. године насеља до 500 становника није било. Најбројнија су била насеља са величином 500–1000 становника. Попис 2002. године показује да насеља до 500 становника чине 55% укупног броја насеља. Увећање броја насеља у којима живи до 300 становника, условљено депопулацијом, има тенденцију њиховог гашења. Насеља са најмањим бројем становника 2002. године у општини Бољевац су била Илино (121), Ртањ (182), Мирово (183), Врбовац (190). Просечна демографска величина насеља у општини Бољевац је смањена са 1383 становника 1961. године на 792 становника 2002. године. Од укупно 20 насеља општине Бољевац 2002. године само пет је имало више становника од просечне демографске величине.

Табела 3. Број насеља и становника општине Бољевац по хипсометријском размештају

хипсометријски појас (m)		до 300	301-400	више од 400
број насеља		11	7	2
1961.	број становника	17008	7669	1600
	%	64,7	29,2	6,1
1971.	број становника	16058	6165	1112
	%	68,8	26,4	4,8
1981.	број становника	15713	5193	911
	%	72,0	23,8	4,2
1991.	број становника	14579	4004	801
	%	75,2	20,7	4,1
2002.	број становника	12626	2571	652
	%	79,7	16,2	4,1

Извор података: Велојић, М. (2001). Бољевац. У Миодраг Ђуричић (ур.), *Географска енциклопедија насеља Србије* (1 књига, стр. 219–224). Београд: Географски факултет, „Агена“, „Стручна књига“

*** (2004). Упоредни преглед броја становника 1948–2002. У *Попис становништва, домаћинстава и станова у 2002. години* (књига 9). Београд: Републички завод за статистику

Запажа се повећано учешће броја становника који живе до 300 m надморске висине, док апсолутна вредност броја становника опада. Пресељење становника из виших у ниже просторе указује на тенденцију досељења у гравитациони центар Бољевац. Периферна села општине гравитирају Параћину (Криви Вир) и Бору (Сумраковац). У хипсометријском појасу до 300 m највише становника по попису 2002. године имају насеља Бољевац (3784), Подгорац (2218), Валакоње (1378), Боговина (1348), Оснић (1340). Популационо најмање насеље Илино (121 становник) је на 340 m надморске висине, док се насеље Ртањ (182 становника), највише у општини Бољевац, налази на 580 m.

Промене броја пољопривредног становништва

Почетком XX века у насељу Бољевац пољопривредно становништво је чинило 52,5% укупног становништва. По попису 1953. године пољопривредно становништво варошице Бољевац је у укупном становништву учествовало са 25,7%.

Табела 4. Учешће пољопривредног у укупном становништву (у %)

1961.	1971.	1981.	1991.	2002.
66,7	67,9	46,7	34,6	17,5

Извор података: *** (1966). Пољопривредно становништво. У *Попис становништва 1961. године* (књига XV). Београд: Савезни завод за статистику

*** (1973). Пољопривредно становништво. У *Попис становништва 1971. године* (књига XI). Београд: Савезни завод за статистику

*** (1984). Домаћинства, пољопривредно становништво и пољопривредни фондови домаћинства. У *Попис становништва, домаћинства и станова у 1981. години* (табела 195). Београд: Савезни завод за статистику

*** (1994). Домаћинства, пољопривредно становништво и пољопривредни фондови домаћинства. У *Попис '91* (књига 8). Београд: Савезни завод за статистику

*** (2004). Пољопривредно становништво. У *Попис становништва, домаћинства и станова у 2002. години* (књига 7). Београд: Републички завод за статистику

*** (2004). Упоредни преглед броја становника 1948–2002. У *Попис становништва, домаћинства и станова у 2002. години* (књига 9). Београд: Републички завод за статистику

У периоду 1961–2002. година број пољопривредног становништва је умањен 6,3 пута. Највећи пад пољопривредног становништва у истом периоду је евидентиран у насељима Илино (96,4%), Мирово (95,8%), Сумраковац (93,3%). Насеље Ртањ по попису 2002. године није имало пољопривредно становништво. У осталим насељима општине Бољевац смањење пољопривредног становништва у анализираним периоду варира од 71,8% до 92,7%. Највеће учешће пољопривредног у укупном становништву су по подацима пописа 2002. године имала насеља Врбовац (55,2%), Добро Поље (47,7%), Бачевица (46,2%), Криви Вир (37,9%). Насеља Врбовац, Добро Поље и Бачевица су сточарско-ратарска. Налазе се југоисточно од Бољевца, на падинама Жевице, Орловог брда, Рујака, Банског брда и Старчевог брега на којима постоје услови за сточарску производњу. Насеље Бачевица је добило име по бачијама, сезонским сточарским насељима. Тржишни значај сточарских производа опада због депопулације. Пољопривредно становништво Кривога Вира, насеља познатог по производњи белог сира и качкаваља, своје производе пласира у Параћину.

Процес деаграризације обухвата млађе становништво. Неповољна старосна структура пољопривредног становништва, које чини старије становништво, условљава даље опадање пољопривредног становништва.

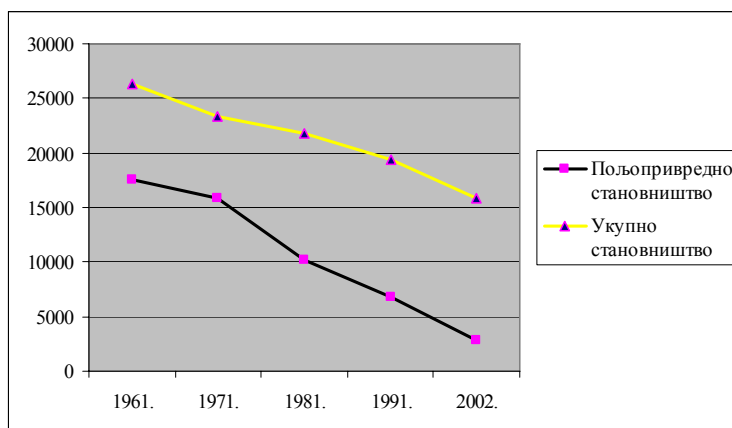

График 1. Промене броја укупног и пољопривредног становништва општине Бољевац

Изразита деаграризација је несразмерна укупном смањењу броја становника. Опадање укупног броја становника је равномерније и мање изражено него смањење броја пољопривредног становништва, чији број нагло опада од 1971. године.

Табела 5. Пољопривредно и активно пољопривредно становништво у насељима општине Бољевац

година	пољопривредно становништво	активно пољопривредно становништво	% активног пољопривредног у укупном пољопривредном становништву
1961.	17524	12981	74,1
1971.	15682	12248	78,1
1981.	10181	8470	83,2
1991.	6737	6055	89,9
2002.	2770	2006	72,4

Извор података: *** (1966). Пољопривредно становништво. У *Попис становништва 1961. године* (књига XV). Београд: Савезни завод за статистику

*** (1973). Пољопривредно становништво. У *Попис становништва 1971. године* (књига XI). Београд: Савезни завод за статистику

*** (1984). Домаћинства, пољопривредно становништво и пољопривредни фондови домаћинстава. У *Попис становништва, домаћинстава и станова у 1981. години* (табела 195). Београд: Савезни завод за статистику

*** (1994). Домаћинства, пољопривредно становништво и пољопривредни фондови домаћинстава. У *Попис '91* (књига 8). Београд: Савезни завод за статистику

*** (2004). Пољопривредно становништво. У *Попис становништва, домаћинстава и станова у 2002. години* (књига 7). Београд: Републички завод за статистику

Интензивно смањење пољопривредног становништва општине Бољевац условило је редуковање активног пољопривредног становништва, чија је последица умањена демографска основа за формирање аграрног становништва. Учешће активног пољопривредног у укупном пољопривредном становништву је било веће у пописним годинама 1981. и 1991., када је популациони пад био мањи него 2002. године.

Закључак

Смањење броја становника општине Бољевац је условљено смањењем природног прираштаја и емиграцијама. Неповољни економски услови и исељавање радно способног становништва утичу на демографско пражњење општине Бољевац. По подацима последњег пописа сва насеља општине Бољевац су депопулациона. Демографска величина насеља општине Бољевац такође указује на умањење природног прираштаја и исељавање становништва, не само из сеоских, већ и градских насеља Бољевац и Боговина. Тенденција пресељења из сеоских у градско насеље Бољевац је била карактеристична за пописне године од 1961. до 1991. године, када је ово насеље бележило популациони пораст. У последњем међупописном периоду евидентирано је смањење броја становника, условљено лошим економским условима живота, смањењем животног стандарда. Некад привредно средиште овог простора губи значај, а млађе, радно активно становништво се исељава у суседне општинске центре. Бољевац је задржао искључиво управну функцију. Намеће се и проблем обнављања не само укупног, већ и пољопривредног становништва.

Демографска основа пољопривредне радне снаге, окарактерисана малим бројем млађег активног становништва и смањењем броја активног пољопривредног становништва, условљава економске и социјалне проблеме, као што су старење пољопривредног становништва, одумирање просветне и здравствене функције насеља и непостојање перспективе развоја општине Бољевац. Негативне тенденције у природном кретању укупног и пољопривредног становништва се настављају, тако да се у будућности очекује интензивнији процес старења становништва, чиме су

могућности обнављања становништва умањене. Ревитализација становништва општине Бољевац захтева решење економске неразвијености.

ЛИТЕРАТУРА

- Велојић, М. (2001). Бољевац. У Миодраг Ђуричић (ур.), *Географска енциклопедија насеља Србије* (I књига, стр. 219–224). Београд: Географски факултет, „Агена”, „Стручна књига”
- Марковић, Ј. (1985). Бољевац. У Михаило Малетић (ур.), *Монографија Социјалистичка Република Србија* (III том, стр. 27–32). Београд: НИРО „Књижевне новине”
- *** (1961–2002). *Демографска статистика (подаци виталне статистике)*. Београд: Савезни Републички завод за статистику
- *** (1966). Пољопривредно становништво. У *Попис становништва 1961. године* (књига XV). Београд: Савезни завод за статистику
- *** (1973). Пољопривредно становништво. У *Попис становништва 1971. године* (књига XI). Београд: Савезни завод за статистику
- *** (1984). Домаћинства, пољопривредно становништво и пољопривредни фондови домаћинстава. У *Попис становништва, домаћинстава и станова у 1981. години* (табела 195). Београд: Савезни завод за статистику
- *** (1994). Домаћинства, пољопривредно становништво и пољопривредни фондови домаћинстава. У *Попис '91* (књига 8). Београд: Савезни завод за статистику
- *** (2004). Пољопривредно становништво. У *Попис становништва, домаћинстава и станова у 2002. години* (књига 7). Београд: Републички завод за статистику
- *** (2004). Упоредни преглед броја становника 1948–2002. У *Попис становништва, домаћинстава и станова у 2002. години* (књига 9). Београд: Републички завод за статистику

SANJA PAVLOVIĆ

S u m m a r y

CHANGES OF TOTAL NUMBER OF POPULATION AND AGRICULTURAL POPULATION IN SETTLEMENTS OF COMMUNITY BOLJEVAC

The first trails of population in community Boljevac, in eastern Serbia, stem from rock age. Community space was increased due to traffic location and road which links valley of Timok with Veliko Pomoravlje. Decrease of population number is qualified with location, natural and the economic factors. The largest decrease of number population was noted in registers in 1991. and 2002. The references of two last registers manifest that neither rural settlement had not population growth. Two urban settlements, Boljevac i Bogovina, register decrement of number population. We can notice decrement number of settlements with more than 2000 inhabitants (1961 – 4 settlements, 2002 – 2 settlements). On the other side, we can notice increase number of settlements which have less than 300 inhabitants (for data of register in 2002 five settlements). The average demographic quantity of settlements was decreased 1.7 times in a period 1961–2002. The largest number of inhabitants in community Boljevac is populated until 300 metres altitude. Participation of agricultural population in total population is attenuated with 66.7% in 1961 to 17.5% in 2002. The agricultural population is old. The minor population is not interested in agriculture. The number of agricultural population especially decreases from 1971. The possibilities of population restoration are decreased. The solution of this problem could be find in economic development, which can contribute demographic growth.